

СПОВНЕНЕ ПРАЦІ ЖИТТЯ**До 160-річчя від дня народження Івана Пулюя**

Національні підвалини суспільства – в його генетичній пам'яті. І характерною рисою нашого сьогодення є переосмислення минулого. Перед дослідниками відкрилася справжня terra incognita, де діяли видатні вчені, глибокі фахівці, яскраві особистості, доля яких перепліталася з бурхливими подіями у житті країни. Цінною виявилася їхня наукова спадщина. Інша річ – якою мірою вона стала нашим надбанням. На жаль, багато праць ще за життя авторів були вилучені з наукового обігу, а якщо й лишилися, то заплямовані глузом. Марно було шукати посилення на них у науковій літературі, і так тривало впродовж десятиліть. Тільки останніми роками ці праці повертаються до нас, їхніх авторів називають видатними, великими. До когорти таких великих синів України, поза всяким сумнівом, належить Іван Павлович Пулюй.

Іванові Пулюєві для світової слави було б досить того, що він збудував першу в Австро-Угорській імперії електростанцію і спричинився до відкриття та пояснення природи Х-променів, довів важливість їх застосування у медицині. Але, крім цього, він ще керував запровадженням трамваю у Празі, вдосконалював телефон, підійшов близько до з'ясування природи електрона. А ще він написав понад 50 наукових праць і провадив роботи з ураном. Разом із Пантелеймоном Кулішем, Іваном Нечуєм-Левицьким уперше переклав українською мовою Біблію, був технічним радником цісаря Франца-Йосифа...

Сягнути вершин світової науки, стати відомим громадським діячем, політиком спонукала його велика любов до України. Вихований батьками на українській землі, на підвалинах глибокого патріотизму, в умовах бездержавності своєї батьківщини, Іван

Пулюй уже змалку ввібрав довічну любов до рідної мови, історії, культури.

Але спершу дещо із життєпису. Народився Іван Павлович Пулюй 2 лютого 1845 року в містечку Гримайлові Скалатського повіту, що на Тернопільщині. У шестирічному віці батьки віддали його до школи. Він швидко опанував абетку, а згодом – латинський і готичний шрифти. В 1856 році вступив до класичної гімназії у Тернополі, яку закінчив з відзнакою. Виконуючи волю батьків, Іван обрав теологічний факультет Віденського університету. Водночас як вільний слухач відвідував філософський факультет, де слухав лекції з фізики, математики та астрономії. Курс навчання на теологічному завершив з відзнакою у 1869 році, але на священика не висвятився.

Потяг до науки переміг. У 1869 році І. Пулюй записався на філософський фа-

культет, на фізико-математичну кафедру. В 1873 році закінчив університет і почав працювати у ньому асистентом з експериментальної фізики.

Іван Пулюй мав намір стати викладачем у Львові або в Києві. Однак йому як неблагонадійному царська поліція не дала згоди на роботу в Києві. Впродовж 1873 – 1875 років він працює асистентом-викладачем кафедри фізики, механіки та математики Військово-морської академії у місті Фіюме (нині Рієка у Хорватії).

Восени 1875 року І. Пулюй виїздить до Страсбурга, де вступає на філософський факультет університету за спеціальністю «фізика» (електромеханіка). Через два роки захистив з відзнакою дисертацію і в 1877-му одержав ступінь доктора філософії Страсбурзького університету за спеціальністю «фізика». Того ж року молодий науковець повертається до Відня, де працює приват-доцентом фізико-математичної кафедри. Окрім того, він – асистент у лабораторії австрійського фізика Лянге.

У 1884 році ректорат Німецької політехніки у Празі запросив Івана Пулюя очолити кафедру фізики. Тут він працював до пенсійного віку. В 1889–1890 роках учений був ректором цієї школи, а в 1902-му став першим деканом першого у Європі електротехнічного факультету.

Будучи професором Німецької політехніки у Празі, вже 1884 року Іван Пулюй організовує товариство «Українська громада». Головною справою цих організацій було національне відродження, консолідація українців, хоч би де вони перебували, в єдиний загальнодержавний народ, єдину політичну націю.

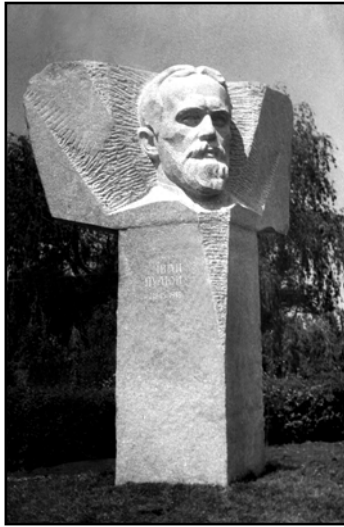
Іван Пулюй передовсім закликав українську інтелігенцію до культурної праці. Так, він писав у праці «О руський університет у Львові» (Львів, 1909): «*Організуйте народні кадри, щоб в тих кадрах високо стояв стяг непорочної національної честі*

І. П. Пулюй

і щоб під тим стягом була між людьми єдність і вірність для свого народу, пам'ятаючи, що згода будує, а незгода руйнує (підкресл. авторами). *Оружє ваше нехай буде просвіта і наука...». Інтелігенція у кожного народу – то «сіль землі», а коли вона «звітріє, то чим же солити» ... «За котрим народом висша культура і освіта, за тим і побіда», – так Іван Пулюй відреагував на царський маніфест в Україні (Емський указ від 18 травня 1876 року).*

Коли вибухнула Перша світова війна, І.П. Пулюй ще виразніше виявив себе як визначний політик і політолог. Він пише дві праці німецькою мовою саме з тих міркувань, щоби більше розкрити німецькій публіці роль української держави у світовій спільноті. Це – «Україна та її міжнародне політичне значення» та «Польські русофіли і масові арешти вірних державі українців в Галичині» (1915 р.). Обидві статті, з огляду на події, пов'язані зі становленням незалежної Української держави, є вельми цікаві, насамперед для сучасного розуміння перспективи творення держави. Ще раніше у статті «Українська державна ідея» (1915) Іван Пулюй, розвиваючи міркування Пантелеймона Куліша про майбутнє

Пам'ятник І. П. Пулюю у Гримайлові

України, писав, що «на арену світової історії виходить українська державна ідея».

І. Пулюй формулює своє політичне бачення такими словами: *«Найбільше і найважливіше наше бажання, ідея і головна мета наших національних прагнень – це визволена з-під Росії вільна Україна, де не повинно бути жодного пригнобленого і жодного гнобителя, де український нарід після довголітнього рабства вестиме нарешті вільне у всіх напрямках національне життя, розвиватиме вільно свої великі духові здібності і братиме участь у примноженні скарбів культури усього людства. Ми бажаємо і очікуємо з упевненістю здійснення цього національного ідеалу».*

Значним є науковий доробок Івана Пулюя. Ввійшов він у науку у період розвитку теорії газів, яка була першим кроком до пізнання мікроструктури речовини. Саме ці розділи фізики вчений викладав у Віденському університеті і досяг блискучих результатів.

У галузі електротехніки Іван Павлович удосконалив виготовлення розжарювальних ниток для освітлювальних ламп й одержав патент. Він першим систематично досліджував холодне світло, яке сьогодні ми на-

зиваємо неоновим. На Всесвітній виставці в 1884 році в м. Штатері це відзначалося як велике досягнення. Важливе практичне значення мала запропонована вченим конструкція телефонних станцій та абонентських апаратів, захищених від сильних електричних струмів. Ще один винахід Івана Пулюя – переносна охоронна лампа, яка була запатентована в 1881 році і тривалий час використовувалася у шахтах.

Велика заслуга українського вченого – це створення в Празі (вперше у Європі!) електростанції, що працювала на змінному струмі, і запуск кількох електростанцій на сталому струмі в Австро-Угорщині.

У 70-х роках Іван Пулюй пише підручники з геометрії, з електрики, популярну книгу «Непропаща сила», наукову працю «Про тертя повітря й електричне сіяння матерії». Остання була настільки цікавою, що Англійське фізичне товариство надрукувало її в науковому журналі «*Physical Memoris*».

Новаторською працею вченого є «Проникнення швидких променів «X» з трубок назовні». Для своїх досліджень він виготовив лампу власної конструкції, а від 1881 року виробляв такі лампи вже серійно. Саме Пулюй, а не Рентген, усупереч твердженням А. Йоффе, розробив ще 1882 року рурку, що мала основні риси сучасних рурок: окремих від анода антикатод, розміщений похило щодо пучка променів, який падає на нього.

Він встановив, що за високої напруги з катода вириваються матеріальні частинки і поширюються перпендикулярно до катода. Ці частинки, негативно заряджені статичною електрикою, підтримують надходження струму між двома електродами і складними стінками. Коли ці частинки зіштовхуються зі стінками чи з іншими твердими тілами, то відбувається збудження етерної оболонки молекул. Кожне уражене місце скляної стінки чи екрана стає вихідним для

етерних хвиль. Зокрема, під впливом цих хвиль, що поширюються у просторі, вкритий сіркокальцієм екран починає світитися. Крім видимих променів фосфоресценції, утворюються і невидимі промені з іншим періодом коливання. І. Пулюй точно і глибоко пояснив природу останніх.

Дослідник уперше зробив знімок цілого людського скелета. У другій статті він наводив близько десяти досконалих знімків, присвячених X-променям, а в першій – детально з'ясував механізм їх виникнення. Саме І. Пулюй виявив, що X-промені спричинюють провідність газів, тобто їх іонізацію. Пулюй дослідив за допомогою своєї рурки також просторовий розподіл інтенсивності X-променів.

Активна громадська і наукова діяльність Івана Павловича не відгороджувала його від реального життя, від духовних потреб українського народу. Так, у роки Першої світової війни він закликає полонених вояків користуватися українським «Псалтирем», а ще раніше, після закінчення теологічного факультету 1869 року, вперше рідною мовою пише «Молитовник», згодом пристає на пропозицію Пантелеймона Куліша перекладати українською Святе Письмо. І ось в 1903 році перший канонічний переклад Святого Письма рідною мовою було завершено подвижниками українського народу – Пантелеймоном Кулішем, Іваном Пулюєм та Іваном Нечуєм-Левицьким. Перший примірник многотрудного перекладу вчений надіслав старенькій удові Куліша – Ганні Барвінок.

Життя Івана Пулюя засвідчує, що він був великим достойником українства, в якому найбільшою силою зосереджувалася націо-

нальна свідомість. Його знали і цінували великі державні діячі (імператори Австрії, Японії), вчені світової слави (А. Ейнштейн, Н. Тесла, Ф. Ленард, А. Кундт, В.-К. Рентген, І. Горбачевський, Ф. Кржижик), славетні діячі української культури (І. Франко, П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, Г. Барвінок, О. Барвінський, М. Лисенко). Віддавали йому належне і чужинці. Івана Пулюя називали одним із творців науки і культури кінця XIX – початку XX століття. В жалобному слові над його могилою ректор Празької політехніки, в якій учений пропрацював з 1884-го до виходу на пенсію в 1916 році, так сказав про вірного сина України:

«... Доля дозволила тобі побачити ранішню зорю свободи, до якої піднявся з темних хмар твій нарід, який ти любив до останнього подиху, та її перші сонячні промені побажали озолотити кінець твого сповненого праці життя». Помер Іван Пулюй через дев'ять днів після першого проголошення незалежності України, 31 січня 1918 року.

Перед порогом у світ небуття вчений заповідав перевезти його останки на Батьківщину. Принаймні по смерті хотів бути поруч з батьками, на рідній Україні.

В. КОЗИРСЬКИЙ,
кандидат фізико-математичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту теоретичної фізики
ім. М.М. Боголюбова НАН України (Київ),
О. РОКІЦЬКИЙ,
кандидат історичних наук,
доцент Тернопільського державного
технічного університету ім. І. Пулюя,
В. ШЕНДЕРОВСЬКИЙ,
доктор фізико-математичних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту фізики НАН України (Київ)